

УДК 340.12

Колиба М. М., здобувач кафедри теорії та історії держави і права ЛьвівДУВС

Філософсько-правовий аналіз міжнародного досвіду реалізації права людини на свободу віросповідань

Стаття присвячена філософсько-правовому аналізу міжнародного досвіду реалізації права людини на свободу віросповідань. Висвітлено питання свободи віросповідань – складового елементу свободи совісті в новітній час. Аналізується досвід сучасних держав щодо законодавчого закріплення права людини на свободу віросповідань.

Ключові слова: права людини, свобода совісті, свобода віросповідань, релігійні переконання, законодавства.

Стаття посвящена філософсько-правовому аналізу міжнародного досвіду реалізації права людини на свободу віросповідань. Освітлено питання свободи віросповідань – складового елементу свободи совісті в новітній час. Аналізується досвід сучасних держав щодо законодавчого закріплення права людини на свободу віросповідань.

Ключевые слова: права человека, свобода совести, свобода вероисповеданий, религиозные убеждения, законодательства.

The article deals with the philosophical and legal analysis of the international experience in implementing the human right to freedom of religion. The problem of freedom of religion as an element of freedom of conscience in modern times is elucidated. The experience of modern states in the legislative consolidation of human rights to freedom of religion is analyzed.

Key words: human rights, freedom of conscience, freedom of religion, religious beliefs, legislation.

Постановка проблеми. Релігійна свобода є одним із найдавніших міжнародно визнаних прав людини. Ще у II ст. відомий мислитель, християнський апологет Тертуліан закликав римських правителів «постерегтися забирати у будь-кого свободу релігії (*libertatem religionis*)» [1, с. 1] і стверджував, «що право, природний закон вимагають, щоб кожний поклонявся тому Богу, в якого вірить. Релігія має сприйматися за переконанням, а не через силу» [2, с. 38]. «Міланський едикт про віротерпимість», виданий імператорами Римської імперії Константином і Ліцинієм у 313 р., закріпив основи релігійних прав людини (надано християнам і всім іншим повну свободу (*liberum potestatem*) дотримуватися тієї релігії, яку кожен вважає для себе найкращою. У період Вестфальського миру 1648 р. праву на релігійну свободу було надано міжнародний захист. Першим державним актом, що стверджував це право, була поправка перша Білля про права (1789-1791 рр.) до Конституції США 1787 р.: «Конгрес не повинен ухвалювати законів, що запроваджували б будь-яку релігію чи забороняли б вільну відправу релігійних обрядів, обмежували б свободу слова чи преси або право народу мирно збиратися й звертатися до Уряду з петиціями про відшкодування збитків» (виділено мною – М.К.) [3, с. 280].

В епоху Відродження з поширенням соціальних вибухів, розвитком наукових знань, особливо вчення про природне право, розпочалися процеси секуляризації (набуття світських рис) суспільного життя. Церква поступово втрачала домінуюче місце у суспільстві, релігія ставала приватною справою. Наприкінці XVIII ст. починають реформуватися основні типи відносин між церквою і державою, які існують й донині: віротерпимість (нетерпимість); свобода віросповідань; свобода совісті (нині приблизно третина держав світу проголосили своїми основними законами принцип свободи совісті)

[4, с. 370]. Разом з тим, свобода віросповідань, як правова категорія, залишається у центрі уваги як державних, так і наукових чинників, бо виникають нові релігійні харизматичні секти і течії, важливого значення набуває дослідження права людини на зміну релігійних переконань як складової права на свободу віросповідань тощо.

Стан дослідження проблеми. Проблема реалізації права людини на свободу віросповідань є актуальною і є предметом дослідження багатьох сучасних вчених. Серед науковців, які досліджують правові аспекти даної проблематики у антропологічному, історичному, теоретичному та філософському плані доцільно виокремити праці Ю. І. Анохіна, М. Ю. Бабія, О. М. Бикова, Д. О. Вовка, О. В. Гришук, Д. А. Гудими, С. П. Добрянського, Т. І. Дудаш, В. Є. Єленського, Р. М. Коханчука, В. І. Кузнєцова, Г. В. Лаврик, Т. І. Пашук, П. М. Рабіновича, С. П. Рабіновича, Л. В. Ярмол. Мета даної статті полягає у висвітленні особливостей сучасного розуміння свободи віросповідань, права людини на зміну релігійних переконань як складової права на свободу віросповідання з врахуванням міжнародного досвіду вирішення зазначеної проблеми.

Виклад основних положень. Фактично від Великої французької революції з прийняттям Установчими зборами Франції «Декларації прав людини та громадянина» від 26 серпня 1789 р. розпочинається законодавче закріплення буржуазних свобод. Зокрема, ст. 10 Декларації встановила заборону утисків навіть за релігійні погляди, якщо їх прояв не порушує громадського порядку.

У сучасних умовах еволюції теорії природних прав людини, концепції прав людини, розвитку її конституційно-правового статусу, громадянських прав, — спостерігається неоднозначність філософсько-правових підходів до розуміння та нормативно-правового закріплення права людини на свободу віросповідань. Так, з природно-правового погляду, віросповідання — це зовнішній прояв, зокрема, сповідування віри — як релігійної, так і нерелігійної. Відповідно до цієї позиції не можна безапеляційно виходити з того, що віросповідання — належність людини до певної релігії, церкви, певного релігійного напрямку; релігійного об'єднання, що має своє віровчення, культ, організацію [5, с. 63].

Відповідно до ст. 9 «Свобода думки, совісті і релігії» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Ради Європи від 4 листопада 1950 р. у п. 1 — кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виховання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно [6, с. 10]. Отже, Рада Європи використала щодо права на свободу віросповідань аналогічний термін, що й ООН у ст. 18 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН, — «право на свободу думки, совісті та релігії»: «Кожна людина має право на свободу думки совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими. прилюдним або приватним порядком в уценні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів» [6, с. 118-119]. Це стало лейтмотивом, що відображає загальну тенденцію до вільнодумства [7].

Аксіомою стало те, що серед природних, невід'ємних прав людини свобода віросповідання є одною із найважливіших. Вона є складовим елементом особистісного самовизначення людини, в основі якого є віра людини як обов'язковий елемент її світогляду, свідомості [8, с. 210]. До такого розуміння людство йшло тисячоліттями, через подолання у релігійних догм, імперських амбіцій, безлічі жертв в ім'я торжества

свободи, рівності. Історія засвідчує у минулому держав боротьбу прогресивних ідей проти зверхності однієї релігії над іншими, проти панування державних релігій.

У минулому українського народу було чимало прикладів, коли офіційне визнання одного із віросповідань державною релігією було фактично запереченням свободи совісті. З другого боку, у тих державах, до складу яких входили українські землі, діяли демократичні закони щодо свободи віросповідання. Так, ч.1 ст. 14 Основного закону Австрії 1867 р. «Про загальні права громадян королівств і земель, представлених в імперській раді» гарантувала повну свободу совісті й віросповідання.

У «Зводі законів Російської імперії» з 1832 р. у ч.1 т.1 «Основні державні закони» проголошувалась «свобода віросповідань», проте на практиці реалізувалися принципи віротерпимості дуже диференційовано. Існувала чітка градація релігій, прав і можливостей релігійних організацій, а відтак і віруючих. Релігії поділялися на три групи: пануюча (православна), терпимі (католицька, протестантські, вірмено-григоріанська, старовіри), а також різні християнські секти, меноніти, іудейство, мусульманство, буддизм, язичництво [9, с. 66]. Всі інші релігійні вчення та організації заз-наввали гонінь. Позавіросповідальний стан взагалі державою не визнавався.

В основу церковної політики царизму було покладено православний конфесіоналізм. Лише державна православна релігія мала право на свободу релігійної пропаганди, місіонерство і прозелітизм. Іншим релігіям ця діяльність не дозволялась. Заборонялося «спокутування» в неправославну віру, а відпадиння від православ'я вважали за кримінальний злочин. Російська держава за допомогою правових, економічних, політичних, а нерідко і каральних заходів підтримувала і зберігала, поширювала православну віру в народі і переслідувала всі інші релігії.

Лише після 1905 р. під тиском революційних подій царський уряд зробив незначні кроки на шляху від диференційованої віротерпимості до обмеженої релігійної свободи [10, с. 78-79].

В умовах новітнього українського державотворення, відповідно до ст. 3 «Право на свободу совісті» Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. «кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання». На думку О.М. Бикова, у цьому Законі використано термін «право на свободу совісті», який не є найкращим, і у випадку його широкого тлумачення не співпадає із правом на свободу віросповідання. Нам видається, що не варто так категорично стверджувати («право на свободу совісті»...не співпадає із правом на свободу віросповідання»), бо «свобода віросповідання» є невід'ємною складовою свободи совісті, а у четвертому абзаці зазначеної статті Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» говориться: «Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України». Однак, ситуація, на яку вказав вчений, на його думку, не є занадто принциповою як називають право на свободу віросповідання науковці, законодавець чи міжнародна спільнота, а важливо те, як

реалізують та захищають це право у кожній із країн світу [11, с. 156].

Ч.1 ст. 35 Конституції України закріпила право на свободу світогляду та віросповідання: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність». За визнанням експертів розвинутих країн світу законодавство України про релігію в цілому є демократичним і відповідає міжнародним стандартам. Останніми роками воно значною мірою сприяло своєрідному ренесансу релігійного життя в Україні, а отже, і практичній реалізації права на свободу віросповідання [12, с. 274].

Цікавий підхід до забезпечення прав людини на свободу віросповідання спостерігається в Ізраїлі. У Декларації незалежності Ізраїлю 1948 р. було проголошено низку основоположних принципів, одним з яких є свободи культу, віросповідання, мови, освіти та культури, а також принцип забезпечення збереження святих місць усіх релігій і дотримання принципів Статуту ООН. Закон Ізраїлю «Про основні права» 1980 р., Основний закон «Про професійну свободу» й Основний закон «Про гідність і свободу людини» (обидва 1992 р.) зазначають, що вони невід'ємні від принципів, викладених у Декларації незалежності Ізраїлю, правових цінностей, людської свободи в Ізраїлі та єврейськими традиціями.

Важливе значення в умовах віротерпимості, а тим більше — релігійної дискримінації у суспільстві має право людини змінювати свої релігійні переконання. Є чимало держав, у котрих розвиток інституту свободи віросповідання зупинився на порозі віротерпимості. В таких країнах сповідувати релігію в жодному разі не означає право змінювати «державну», «пануючу» релігію на іншу. Це стосується, перш за все, ісламських країн та й деяких європейських, зокрема, Греції.

Так, передбачена шариатом смертна кара за відхід від ісламу суперечить сучасному міжнародно-правовому розумінню свободи віросповідання. У відповідь на звинувачення про порушення прав людини мусульманські юристи наводять своєрідне правове обгрунтування надмірно суворой відповідальності за виро́дстунпництво. Вони вважають, що прийнявши іслам, людина вступає в особливі правовідносини з Аллахом, набуваючи при цьому певні права та несе певні обов'язки, які принципово не відрізняються від обов'язків, які випливають із будь-якого договору [13, с. 292-293].

Сучасний світовий порядок, заснований на пріоритеті наднаціонального права перед національним, визначає розвиток сучасного права. Разом з тим, на думку Бехруза Хашматулли, дія цього принципу в рамках правових систем ісламських держав обмежується застереженням, що має принципове значення для його функціонування, а саме: тільки ті принципи і норми наднаціонального права можуть діяти в їх рамках, які відповідають основним ісламсько-правовим принципам [14, с. 57]. Так, Загальна декларація прав людини, розроблена в рамках ООН усім світовим співтовариством, сприймається, як керівництво до дії в рамках практично всіх ісламських держав. Проте, реальне політичне і правове життя у цих країнах показує, що тільки такі права, закріплені у Загальній декларації прав людини, які не суперечать ісламсько-правовій доктрині, можуть бути сприйняті ними. Право на свободу віросповідання закріплено в законодавстві цих держав, однак зміна ісламської віри на іншу карається тим же законодавством.

Хоча ч.1 ст. 13 Конституції Греції 1975 р. проголошує непорушність свободи совісті, ч.2 — визнає будь-яку відому релігію вільною та забезпечує безперешкодне відправлення культових обрядів, разом з тим «прозелітизм забороняється».

Заборона змінювати свої релігійні переконання стимулює прояви релігійної нетерпимості і міжконфесійні конфлікти, в тому числі і в країнах Європи. У зв'язку з цим, Парламентською Асамблеєю Ради Європи була прийнята Рекомендація № 1202 «Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві» 1993 р. Не можна допускати дискримінацію та нетерпимість по відношенню до інших на підставі релігії чи переконань. А поки що, за однією з оцінок, 2,2 млрд. людей користуються тільки обмеженою свободою совісті, релігії, переконань [15, с. 95].

Перешкоджання в поширенні релігійних переконань та наверненні до своєї релігії послідовників інших віровчень є порушенням прав людини. Проте й примусове навернення до віри повинно бути заборонене законодавством держави. Наприклад, у Конституції Непалу закріплено: «Гарантується свобода віросповідання. Кожен громадянин може з дотриманням існуючих традицій сповідувати релігію, встановлену з давніх часів. При цьому жодна особа не має права навертати іншу особу у свою віру» (ст. 5). Ст. 31 Конституції Республіки Узбекистан 1992 р. гарантує свободу совісті й передбачає право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої і не допускає примусове нав'язування релігійних поглядів. А згідно з п. 3 ст. 5 Закону Узбекистану «Про свободу совісті та релігійні організації» в редакції 1998 р. заборонено дії, спрямовані на перехід віруючих однієї конфесії в інші (прозелітизм), а також будь-яку місіонерську діяльність [16, с. 10].

Проблема нових релігійних рухів є актуальною не тільки у країнах Європи, але і в інших частинах світу, зокрема, в Азії. Так, за законодавством Киргизстану привілейоване становище мають традиційні релігії, створено певні юридичні перепони у діяльності нетрадиційних релігій та конфесій. Представники нових релігій не мають право поширювати свої ідеї в громадських місцях чи в засобах масової інформації. Дане положення законодавства Киргизстану є суттєвим обмеженням права людини на зміну релігійних переконань, порушує право на свободу інформації, свободу думки, право відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Висновки. Аналіз світового досвіду щодо реалізації свободи віросповідань утверджувався в період буржуазних революцій XVII—XIX ст., у ході яких декларувалися рівні права для кожного члена суспільства, які б захищали його як людину, наділену невідчужуваними правами (в тому числі і правом на свободу совісті), зумовлювали б його однакові з усіма відносини до влади, робили автономним, уможлилювали б вільний і самостійний вибір духовних орієнтирів, цінностей, власних суджень і поведінки. Разом з тим, вирішення свободи віросповідань залишається важливим чинником у самоутвердженні національних законодавств і багато в чому сприяє консолідуєчим державницьким началом, хоча й не відповідає повною мірою міжнародним стандартам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кипарисов В.Ф. О свободе совести. Опыт исследования вопроса в области истории церкви и государства с I по IX в. Вып. 1 / [Соч.] В. Кипарисова. — М. : Тип. М.Н. Лаврова и К^а, 1883. — VIII, 378 с
2. Буассье Г. Последние времена язычества. Исторические очерки конечных религиозных столкновений на Западе в IV веке / Г. Буассье. — Т. 1. — СПб. : Пантеон литературы, 1893. — 292 с.

3. Крестовська Н. М. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія-практикум / Н. М. Крестовська, О. Ф. Цвіркун. — Х. : Одісей, 2010. — 488 с.
4. Політологія: Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — 3-тє вид., перероб., доп. — К. : ВЦ «Академія», 2006. — 568 с.
5. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. — К. : Четверта хвиля, 1996.— 392 с.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод і протоколи до неї : зб. законодав. і нормат. актів: (офіц. текст) / Упоряд. Ю. В. Паливода. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2012. — 120 с.
7. Арестов В. От свободы вероисповедания к свободомыслию / В. Арестов, Н. Арестова // Вибір. — 1997. — № 3—4. — С. 143-150.
8. Філософія права: навч. посібник для студентів спеціальності «Правознавство» / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима, О. В. Гришук, Т. І. Дудаш, Т. І. Пашук, С. П. Рабінович, Л. В. Ярмол, Ю. І. Анохін; за заг. ред. П. М. Рабіновича. — Львів : Юридичний факультет ЛНУ імені Івана Франка, 2005. — 332 с.
9. Свод законов Российской империи [Текст] : изд. 1892 г. / Россия. — СПб. : Изд. Кодификац. отд. при Гос. Совете, 1892 — Т. 1, ч. 1 : Основные государственные законы. — [1892]. — 73 с.
10. Бабій М. Ю. Свобода совісті: Філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення / М.Ю. Бабій. — К. : Вища шк., 1994. — 86 с.
11. Биков О. М. Розвиток права людини на зміну релігійних переконань: світовий досвід / О. М. Биков // Проблеми порівняльного правознавства: збірник тез наукових доповідей III Міжнародної наукової конференції «Компаративістські читання» / за ред.. Ю. С. Шемшученка, О. К. Маріна, І. С. Гриценка; упор. О. В. Кресін, І. М. Ситар. — К. ; Львів : ЛьвДУВС, 2011. — Сс. 155-158 (зб. — 300 с.)
12. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. І. Карпачова. — Вид. друге. — Х. : Консум, 2001. — 464 с.
13. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / М. М. Бринчук, М. И. Васильева, Т. А. Васильева и др.: под ред. Е. А. Лукашевой. — М. : НОРМА, 2002. — 448 с.
14. Бехруз Хашматулла. Соотношение принципов наднационального и национального права в правовых системах современных исламских государств / Хашматулла Бехруз // Проблеми порівняльного правознавства: збірник тез наукових доповідей III Міжнародної наукової конференції «Компаративістські читання» / за ред. Ю. С. Шемшученка, О. К. Маріна, І. С. Гриценка; упор. О. В. Кресін, І. М. Ситар. — К. ; Львів : ЛьвДУВС, 2011. — Сс. 55-57 (зб. — 300 с.)
15. Права человека: учеб. пособие / А. Д. Гусев, А. С. Яскевич, Ю. Ю. Гафарова и др.; под ред А. Д. Гусева и Я. С. Яскевич. — Мн. : ТетраСистемс, 2002. — 304 с.
16. Палінчак М. М. Правовий статус церкви у постсоціалістичних країнах Східної Європи / М. М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. — 2004. — Вип. 3. — С. 10-15.

